

ВІД РЕВОЛЮЦІЇ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ: СТРАТЕГІЯ ТА ІДЕОЛОГІЯ КНР ПЕРІОДУ РЕФОРМ

Одним з найважливіших питань для розуміння китайської політики є визначення специфіки ідеологічного панування Комуністичної партії Китаю (далі – КПК). Історик М. Менколл ще в 1984 році писав, що іноземні спостерігачі, намагаючись судити про зміни в китайській політиці, як правило, недооцінюють важливість ідеології [Mancall 1984, 438]. За роки “реформ і відкритості” в результаті здійснених економічних і політичних перетворень Китай став більш різноманітним і складним, що вимагає переосмислення характеру ідеології, економіки, культури і політики в постреволюційний період розвитку китайського суспільства [Kang Liu 2004, 97]. Поняття “постреволюційне суспільство” використовується для досягнення певних цілей у китайській політиці, бо, хоча в 1978 році на зміну революційним ідеям прийшли економічні реформи, все ж таки дух революції зберігається. Зокрема, це проявляється в діяльності КПК і державних органів, контролі за засобами масової інформації (далі – ЗМІ) і техніках пропаганди, що в цілому відображає соціалістичні дискурси і практики. Для КПК найважливішим питанням є необхідність ідеологічного обґрунтування будівництва соціалістичного суспільства, яке вибудовується від Мао Цзедуна, Ден Сяопіна, Цзян Цземіня, Ху Цзіньтао і до нинішнього лідера Сі Цзіньпіна. Як і раніше, використовується популярна за часів Мао Цзедуна загальнонаціональна мобілізація для подолання стихійних лих і критичних моментів суспільного розвитку, й до того ж дух революції проявляється в політичних доповідях партії. Наприклад, у жовтні 2007 року на XVII з’їзді КПК тодішній лідер Китаю Ху Цзіньтао підкреслив, що партія повинна “високо тримати великий прапор соціалізму з китайською специфікою і прагнути до нових перемог у будівництві середньозаможного суспільства” [Full text of Hu Jintao’s report... 2007]. Цей “революційний дух” не тільки постійно з’являється в нових партійних документах, а й залишається важливим елементом повсякденного життя людей (численні портрети Мао Цзедуна, бум індустрії червоного туризму, відродження революційних пісень і так далі). Тобто в сучасному Китаї “революція” і “реформи” унікальним чином об’єднані, що є складним питанням для політологів, істориків і філософів, які досліджують побудову соціалізму в конкретному національно-культурному контексті (*соціалізм із китайською специфікою*). Серед західних учених поширена думка, що успішні економічні реформи в КНР останніх десятиліть зробили неактуальними ідеї китайських комуністів, які все більше набувають рис квазірелігійного вірування, а реальний Китай вже давно йде по капіталістичному шляху. Ця думка контрастує з колосальними ресурсами, задіяними китайською Комуністичною партією для виробництва, відтворення і реформи офіційної ідеології. Необхідно відзначити, що тільки з початком здійснення політики “реформ і відкритості” західні аналітики дістали певний доступ до інформації, пов’язаної з процесами прийняття рішень керівництвом Китаю та ідеологічними дискусіями. З другого боку, все більше число китайських вчених почало приїжджати на Захід, що дозволило їм тісно взаємодіяти зі світовим науковим співтовариством. У результаті з’явилася можливість

для політологів вивчати зміни в китайській ідеології та теоретичні дебати, які вказували на серйозні зрушення в політичній моделі Китаю.

Ідеологія – це складне і багатозначне поняття, яке дістало безліч визначень у західній філософії та в Китаї, що суттєво ускладнює розуміння політичних і соціальних світів. Як зазначає британський теоретик культури Т. Іглтон, під ідеологією сьогодні розуміють: процес виробництва смислів, знаків і цінностей у соціальному житті; тіло ідей, характерних для певної соціальної групи або класу; ідеї, які допомагають узаконити домінуючу політичну владу; форми мислення, мотивовані соціальними інтересами; кон'юнкцію дискурсу і влади; середовище, в якому свідомі соціальні актори створюють сенс їхнього світу; дії, орієнтовані на набори переконань; і незамінне середовище, в якому люди живуть за принципами їхнього ставлення до соціальної структури [Eagleton 2007, 2–3]. У цій статті ідеологія пов'язана з ключовими елементами влади, мовних і соціальних практик, а також інститутів. У сучасних теоріях ідеологія розуміється 1) як засіб контролю та управління, що пов'язано з системами влади і відповідно досягненням певних політичних цілей; 2) як практика діяльності установ і організації, легітимізації та впровадження їхніх ключових завдань. У цьому сенсі “ідеологія” може розглядатися як нейтральний термін, бо ідеологія існує скрізь, де є соціальна дія, ієрархія і дискурс. Тобто ідеологія існує в культурних, соціальних і політичних сферах, а також проявляється в економіці і стратегії держави. Одним з найважливіших питань постмодерністської філософії є питання щодо ідеології і влади. Так, за визначенням М. Фуко, влада не сконцентрована в якійсь точці, вона усюдисуща і відтворює себе в соціальних відносинах (здійснення нагляду; дисциплінарні практики, які здійснюються над об'єктом; тіло – сам об'єкт; особливим чином влаштований простір; знання нерозривно пов'язане з владою) [Фуко 1999]. Політична ідеологія обумовлена для всіх політичних сил необхідністю узаконити свої стратегії і програми шляхом створення відповідної інтелектуальної розповіді – логіка виправдання свого панування в ключових галузях політичного життя суспільства і в економіці розподілу влади. У західних ліберальних демократіях, теократії й авторитарних державах ідеологія пов'язана з різними видами уявлення про владу специфічними групами через механізми, які варіюються від виборів до консультацій та інших засобів соціального захоплення і розподілу соціального капіталу.

Модернізація і революція Мао Цзедуна: марксизм, ленінізм, маоїзм

Протягом ХХ століття ідеологія в Китаї виконувала дві функції: 1) модернізація країни; 2) досягнення консенсусу і згуртованості в тих галузях, де існують роздробленість і розбіжності. При цьому ідеологія модернізації мала більш важливе значення в історії нового Китаю, коли в 1910-х роках сюди проник марксизм і запропонував альтернативне бачення соціальної структури й організації влади. Перша програма модернізації була сформульована представниками Руху 4 травня – масового антиімперіалістичного (переважно антияпонського) руху в Китаї в травні-червні 1919 року, під час якого відбувся поворот у поглядах китайської інтелігенції – масова переорієнтація з традиційної культури на вестернізацію. Цей рух торкнувся усіх сторін інтелектуального життя Китаю, зумовивши поширення розмовної мови (白话, *báihuà*), перегляд конфуціанських етичних норм, критику традиційної історіографії, нові вимоги до освіти, осмислення республіканської форми правління разом з поширенням нових політичних теорій (націоналізм, соціал-дарвінізм і соціалізм). Наступним важливим етапом на шляху підготовки модернізації Китаю стала концепція Мао Цзедуна (1893–1976), який на основі вчень К. Маркса (1818–1883) і В. І. Леніна (1870–1924) розробив власну доктрину – *маоїзм* (毛泽东思想, *máo zédōng sīxiǎng*). Мао Цзедун використовував основні положення марксизму, викладені в роботах К. Маркса і Ф. Енгельса (1820–1895), що здебільшого стосуються

теорії діалектичного матеріалізму і наукового підґрунтя побудови комунізму. Теорія соціального устрою Мао Цзедуну має явні риси утопічного проекту, хоча в науковій літературі вона дістала різні оцінки – від пояснення китайської революції як насильства і диктатури до романтизації культурної революції. Так, наприклад, Лі Цзе інтерпретує боротьбу китайських комуністів проти японських загарбників і Гоміньдану в період з 1920-го по 1949 рік як повстання, які нічим не відрізняються від різних селянських повстань в історії Китаю проти феодальних тиранів. Тому Мао Цзедун подається як лідер повстанців, який успішно використовував свою харизму і переконливу риторіку для досягнення лідерства серед своїх товаришів по боротьбі. Звідси маоїстська революція розуміється як прояв насильства, диктатури і колективного несвідомого, що в цілому визначило розвиток Китаю в період з 1920-го по 1978 рік [Jie Li 2004].

Після утворення КНР у 1949 році проект Мао Цзедуну дістав масову підтримку завдяки поширенню ідей заколоту, звільнення і примусу різних соціальних груп у період воєнного часу і національного порятунку. Це було тісно пов'язано з пошуком альтернативної, китайської модернізації, яка повинна була перевершити капіталістичну модель розвитку, євроцентристське визначення історичної телеології й економічний детермінізм [Su Xiaobo 2011, 316]. Мао Цзедун аж до своєї смерті в 1976 році продовжував здійснювати революційні перетворення, перетворивши всю країну в поле битви, – “Нехай розцвітають сто квітів, хай змагаються сто шкіл” (“百花运动”, “Bǎihuā yùndòng”, кампанія посилення гласності та критики), “Великий стрибок” (“大跃进/大躍進”, “Dàyuèjìn”, економічна та політична кампанія, спрямована на зміцнення індустріальної бази та різке піднесення економіки країни) і “Велика пролетарська культурна революція” (“无产阶级文化大革命”, “Wúchǎn jiējí wénhuà dà géming”, серія ідейно-політичних кампаній з протидії реставрації капіталізму в КНР і боротьба з внутрішнім і зовнішнім ревізіонізмом). За словами самого Мао Цзедуну, всі революційні зусилля були зосереджені на створенні нового, вільного й економічно процвітаючого Китаю [Mao Tsetung 1965, 341]. Політичний вплив цього ідеологічного проекту проявився у двох аспектах:

1) *Мовна реформа з метою об'єднання китайців різних етносів.* Визначення К. Маркса та Ф. Енгельса революції, пролетаріату, буржуазії, дрібної буржуазії, капіталізму та ін. були ретельно адаптовані і підігнані під цивілізаційні умови Китаю, що стало унікальним прикладом переходу від аграрної моделі виробництва до напівпромислової. Ідеологія модернізації вплинула на формування більш широких і амбітних соціальних рухів, апогеєм чого, безумовно, стала “Велика пролетарська культурна революція”. Це час, коли були фактично дискредитовані партійні осередки як опортуністичні, а замість них виникали альтернативні структури влади, смерть стала критерієм істини у визначенні революційних перетворень, а особистість Мао Цзедуну набула рис божества. 2) *Організація владних структур і надання кожній людині політичного простору.* Головним тут було створення партії-держави з відповідним ідеологічним обґрунтуванням і специфічним соціальним простором (єдина, законна і всеосяжна система соціальних переконань), що проявилось у революційному звільненні та русі в бік утопічних цілей.

А. Дірлік стверджує, що націоналізація марксизму Мао Цзедуну була пов'язана з його прагненням закріпити китайську революцію як автономний суб'єкт і захистити Китай від іманентної загрози деградації, підвищивши таким чином статус країни у світі [Dirlik 1996, 119–148]. Мао Цзедун зробив чотири важливих зміни в марксистсько-ленінському вченні під час розробки ідеології, що повинна була врахувати історико-культурну специфіку: 1) Селянство володіє величезним революційним потенціалом, що радикально відрізняється від марксистсько-ленінської доктрини, в рамках якої цей клас розуміється як допоміжна сила “пролетарської революції”. 2) Модифікація теорії “Лінія мас”, що не тільки передбачає єдиний зв'язок партії і

народу, а й відіграє важливу роль у марксистській теорії пізнання: “Це означає: підсумувати думки мас (розрізнені й безсистемні) і знову нести їх (узагальнені та систематизовані внаслідок вивчення) в маси, пропагувати і роз’яснювати їх, робити їх ідеями самих мас, щоб маси обстоювали ці ідеї і втілювали їх у дії; разом з тим на діях мас перевіряти правильність цих ідей. Потім потрібно знову підсумувати думки мас і знову нести їх у маси, щоб маси їх обстоювали, – і так без кінця. З кожним разом ці ідеї будуть ставати все більш правильними, більш життєвими, більш повноцінними. Цього вчить марксистська теорія пізнання” [Мао Цзедун 1943]. Таким чином, ця теорія становить діалектичну єдність теорії і практики. У теорії і практиці маоїзму “Лінія мас” є не тільки однією з форм зовнішньої партійної політики (відносини між партією і масами поза партією), а й також внутрішньої (відносини між кадрами і рядовими членами партії). 3) Модифікація Марксової теорії “діалектичного матеріалізму”, що було виражено в узагальненні практичного змісту виробництва, революційної класової боротьби, революційної національної боротьби і наукового експерименту [Мао Цзедун 1937]. До смерті Мао Цзедуну в 1976 році панівним було твердження, що моральні положення маоїзму заповнили прогалину в працях К. Маркса й Ф. Енгельса, які дистанціювалися від абстрактного моралізаторства про право та справедливість і натомість намагалися створити етику, засновану на реальному, класово розділеному світі [Hook 1962, 51]. Маоїзм, на відміну від марксизму, певною мірою зберігав у собі конфуціанські традиції управління, в яких моральні настанови завжди були основоположними для глави держави. 4) Модифікація марксистсько-ленінського вчення шляхом введення нової всеосяжної концепції “перманентної революції”. Це стало головною причиною ідеологічних розбіжностей між Китаєм і Радянським Союзом у 1960-х роках. Мао Цзедун стверджував, що існують такі суперечності між людьми, які можна вирішити тільки за допомогою сили, тому він відкинув запропоновану М. Хрущовим концепцію мирного співіснування і наполягав на необхідності початку війни зі Сполученими Штатами [Мао Цзедун 1957; Garver 1993, 131].

Економічні реформи Ден Сяопіна як переоцінка маоїзму

Маоїстська інтерпретація “модернізації” завжди залишалася дискусійним питанням всередині КПК, про що можна судити з двох дискусій щодо “чотирьох модернізацій”, проведенню яких сприяв прем’єр Чжоу Еньлай у 1965 і 1975 роках. Це було альтернативне бачення китайської “модернізації”, що остаточно проявилось в 1978 році, незабаром після смерті Мао Цзедуну, коли відбулася зміна спрямування китайської партійної ідеології. У Пекіні з’явилися антимаоїстські плакати, а лідери КПК почали говорити про помилки культурної революції й особисто Мао Цзедуну. У червні 1981 р. на VI пленумі ЦК КПК 11-го скликання остаточно були визначені головні помилки і Мао Цзедуну, і маоїзму в історії китайської революції та будівництва соціалізму в КНР. Загалом були піддані критиці “лівацькі помилки” Мао Цзедуну (наприклад, продовження революції при диктатурі пролетаріату), а також на нього особисто покладалася головна відповідальність за культурну революцію. При цьому зазначалося, що заслуги Мао Цзедуну в цілому значно перевершують його помилки, і, крім того, підкреслювалася чільна роль ідей Мао Цзедуну в періоді революції і соціалістичного будівництва. Найважливішими аспектами збагачення і розвитку марксизму-ленізму Мао Цзедуну визначалися його теорія “нової демократії” та концепція соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. Ідеї Мао Цзедуну були оголошені “колективною мудрістю партії”, що увібрала в себе теоретичні досягнення всіх її видатних діячів. До системи ідей Мао Цзедуну також були віднесені теорія будівництва народних збройних сил і військової стратегії (принципи військового будівництва, ідея народної війни, розробка доктрини модернізації оборони Китаю), вчення про стратегію і тактику, про ідейно-політичну і культурну роботу, про партійне будівництво [Wang 1980, 50–51].

До кінця 1970-х років китайська економіка перебувала в жалюгідному становищі, і тому широкі маси населення були готові до проведення радикальних соціально-економічних перетворень. Це було запропоновано Ден Сяопіном (1904–1997) у його ідеології реформ, яка полягала у відмові від ідей класової боротьби і переключенні уваги з політичних кампаній на економічні перетворення ринкового типу. Ден Сяопін запропонував здійснити “чотири модернізації” (сільське господарство, промисловість, наука і технології, армія і ВПК) для побудови суспільства середнього достатку, використовуючи елементи західної моделі. Програма “чотирьох модернізацій” вперше була запропонована Чжоу Еньлаєм у 1975 році, але Мао Цзедун відкинув її. Метою Ден Сяопіна стало відкриття Китаю зовнішньому світу і перетворення його в процвітаючу, сучасну і могутню державу до кінця ХХ століття. Нова внутрішня політика передбачала проведення економічних реформ, демонтаж системи комун, скасування колективізації, введення приватних підприємств і реформування системи управління. Зовнішня політика була тісно пов’язана з розвитком відносин перш за все із США і Японією, спрямована на залучення іноземних інвестицій в нещодавно створені “Особливі економічні зони”. Крім того, до Китаю були запрошені для роботи іноземні вчені, а тисячі китайських студентів вирушили на навчання за кордон. Ден Сяопін став першим китайським лідером, який особисто відвідав Японію (в 1978 і 1979 роках), а також Сполучені Штати в 1979 році, коли були досягнуті домовленості про нормалізацію китайсько-американських відносин із президентом Дж. Картером – закінчення десятиліть холодної війни і визнання Сполученими Штатами принципу “одного Китаю”. Ден Сяопін, на відміну від Мао Цзедуна, був прагматичним політиком, що найбільш яскраво проявилось в його знаменитому вислові: “Неважливо, якого кіт кольору – чорний він чи білий. Хороший кіт такий, який ловить мишей”. У 1980-х роках ця фраза Ден Сяопіна стала неофіційним девізом, під яким проводилися в той час прагматичні економічні реформи – введення елементів ринку, дозвіл приватної власності на засоби виробництва, створення вільних економічних зон і т. д. 25 жовтня 1987 р. на XIII з’їзді Компартії КНР Ден Сяопіна було названо “головним архітектором китайських реформ” [Россман 2004–2005, 73–87, 79–88]. Економічний прагматизм Ден Сяопіна значно зменшив ідеологічний конфлікт між соціалізмом і капіталізмом, ринкові механізми почали використовуватися для підвищення продуктивності праці під монопольним керівництвом КПК, що, за визначенням Го Сунбіня, є *синтезом економічної лібералізації та політичного авторитаризму* [Го Сун-бін 2001, 3]. Незважаючи на це, ідеологія економічного прагматизму Ден Сяопіна не є радикальним відходом від революційної гегемонії Мао Цзедуна, бо легітимність влади, партійне будівництво і в цілому ідеї побудови соціалістичного суспільства в Китаї залишаються незмінними по сьогоднішній день – *соціалізм із китайською специфікою* [Су Хіаобо 2011, 320].

1980 року прем’єр Державної ради КНР Чжао Цзяян так пояснив суть концепції Ден Сяопіна: Китай перебуває на “початковій стадії соціалізму”, – а в 1987 році на XIII з’їзді КПК він же сказав, що “китайський народ не може йти по соціалістичному шляху, повністю минаючи стадію розвинутого капіталізму”. Іншими словами, під “початковою стадією соціалізму” розуміється розвиток у Китаї комерційних, фінансових, технологічних і трудових ринків капіталістичного суспільства. Згідно з теорією Ден Сяопіна в Китаї повинна бути створена двоїста економічна система: планова і капіталістична економіка. 1990 року на XIV з’їзді КПК статус ідей та політики Ден Сяопіна були підвищені до рівня теорії (理论, *lilun*), яка в 1997 році на XV з’їзді КПК була закріплена в конституції поряд із марксизмом-ленінізмом та ідеями Мао Цзедуна як постійне “керівництво до дії” для розвитку Китаю. Ден Сяопін створив прагматичну концепцію “одна країна, дві системи” для вирішення складної проблеми повернення суверенітету Китаю над Гонконгом, Макао і Тайванем. У випадку з Гонконгом і Макао зазначена концепція передбачає співіснування

капіталістичної економічної системи при соціалістичному режимі. Що стосується можливого “возз’єднання” з де-факто “незалежним” Тайванем, то це зразок для об’єднавчого процесу за умови збереження політичного плюралізму [Zhao John Quan 1989, 312–319].

Теорія “трьох представництв”: “прагматизм” і “багатосторонність” в ідеології Цзян Цземіня

1990-ті роки були відзначені найбільшими суперечностями в китайському суспільстві, коли відбувся бурхливий ріст недержавного сектора і громадянського суспільства, а також вирішувалося завдання збереження привілейованого становища Комуністичної партії, незважаючи на значні структурні соціально-економічні зміни. Перед керівництвом КПК був наочний приклад розпаду СРСР у 1991 році, що багато в чому було викликано суперечностями в здійсненні політичних і економічних реформ. У листопаді 2002 року на XVI з’їзді КПК в доповіді Цзян Цземіня була остаточно сформульована теорія “трьох представництв” (三个代表, *sān gè dàibiào*), згідно з якою КПК повинна представляти інтереси розвитку передових продуктивних сил, передової китайської культури та корінні інтереси найширших верств китайського населення. Таким чином, на ідеологічному рівні КПК з партії, що виражає інтереси трудового населення, стала партією, що представляє інтереси “широких верств” трудового населення. Такі перетворення дозволили вступати в КПК представникам середньої і крупної буржуазії [What is the Three Represents].

У теорії “трьох представництв” було зроблено акцент на необхідності розвитку “продуктивних сил”, і таким чином відбувся відхід від марксистсько-ленінського розуміння характеру виробництва – *капіталістичний*, заснований на експлуатації одного класу іншим, і *соціалістичний*, позбавлений такої експлуатації. Активна підтримка розвитку найбільш розвинених продуктивних сил робить недоречним поняття класової боротьби. Це концептуальний перехід від марксистсько-ленінського класового суспільства до принципу співіснування різних “соціальних верств” (社会阶层, *shèhuì jiēcéng*), у тому числі “нових соціальних верств” (підприємці, менеджери та ін.). Більш того, уявлення про “нові соціальні верства” (а не класи) як “найбільш передові продуктивні сили” відповідно до цієї логіки стає першочерговим завданням КПК і корінним інтересом більшості людей. Це істотний перегляд колишнього революційного поняття “загального інтересу”, згідно з яким КПК визначало себе “авангардом робітничого класу” (тобто більшості робітників і селян на чолі з революційною елітою). У ранній період реформ сама категорія “робітничий клас” була розширена за рахунок включення інтелектуалів, що, безумовно, стало важливим сигналом для відновлення тієї групи китайського суспільства, яка як ліберально-буржуазний клас була піддана репресіям у кінці 1950-х років і особливо під час культурної революції. Вже на початку 2000 року державні ЗМІ почали писати про позитивну роль китайської інтелігенції як провісника комуністичного руху в першій половині ХХ століття. Таким чином теоретичне розширення поняття “робітничий клас” дозволило включити в нього і нові економічні еліти, а такі конотації, як “експлуататорський”, “капіталістичний” клас щодо приватних підприємців, у марксистському і маоїстському дискурсі були повністю усунені. На основі цих теоретичних міркувань і семантичних операцій КПК створила ідеологічну основу для представлення інтересів приватних підприємців і менеджерів, не відмовляючись від своєї первісної ролі “авангарду робітничого класу”. Згідно з цим новим визначенням “загального інтересу” КПК представляє не “революційні сили” робітників і селян, а політичні, інтелектуальні та економічні еліти. Загалом політична влада і легітимність КПК в уявленні всієї “китайської нації” сьогодні пов’язується з її місією економічної модернізації і пріоритетними інтересами нових економічних і професійних еліт [Lin Gang 2003, 39–68].

І теорія Ден Сяопіна, і теорія Цзян Цземіня стали виразом прагматизму і багатосторонності як головні керівні принципи дії у XXI столітті. Раніше маоїзм відкидав принцип багатосторонності, що, зокрема, стосується політики Мао Цзедуна “двох таборів”, “проти імперіалізму і ревізійонізму” і “трьох світів” [Zhang Yongjin 1988, 17–58]. Цей значний ідеологічний зсув став можливим завдяки багатостороннім економічним механізмам, які почали швидко розвиватися в 1990-х роках, і Китай в результаті взяв на себе провідну роль у таких структурах, як АТЕС (АРЕС), Регіональний форум АСЕАН з безпеки (ARF), Зона вільної торгівлі Австралії і Нової Зеландії (AANZFTA), Рада з тихоокеанського економічного співробітництва (PECC) та ін. Китай також почав брати активну участь у різних багатосторонніх діалогах з питань безпеки шляхом участі в таких регіональних форумах, як Нарада із взаємодії і заходів довіри в Азії (CICA), Рада зі співробітництва в галузі безпеки в Азії і Тихоокеанському регіоні (CSCAP) та Діалог зі співпраці у Північно-Східній Азії (NEACD). У квітні 1996 року Китай, Росія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан підписали угоду про зміцнення довіри у військовій галузі в прикордонних районах. Китай закликав до відмови від політики холодної війни і до створення нової концепції безпеки, відповідно до якої “безпека повинна ґрунтуватися не на військових союзах і армії, а на взаємній довірі і спільних інтересах”. Крім того, було сформульовано важливе положення зовнішньої політики КНР, згідно з яким підкреслюється “всеосяжний характер багатостороннього підходу, процедур консультування, досягнення консенсусу та прагнення до загальної безпеки” [Qiang Hongying 2000, 78]. У постмаоїстський період Китай став учасником багатьох міжнародних організацій і підписав ряд важливих міжнародних угод: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. У 2002 році важливою подією став вступ Китаю до Світової організації торгівлі.

Після того як була прийнята теорія Цзян Цземіня, на XVI з’їзді КПК в листопаді 2002 року була змінена конституція КНР: “три представництва” стали керівною ідеологією поряд з марксизмом-ленінізмом, ідеями Мао Цзедуна і теорією Ден Сяопіна. У результаті КПК почала офіційно представляти “прогресивні сили Китаю”, “передову культуру Китаю” і “переважну більшість китайського народу” в доповнення до робітничого класу (як це було раніше). З цієї риторики випливає, що поряд із продовженням традиційних доктрин (марксизм-ленінізм, ідеї Мао Цзедуна, теорія Ден Сяопіна) робиться акцент на інноваційному характері ідеології КПК. Політична легітимність партії є динамічною з точки зору її ідеологічної адаптивності, тобто застосування її історично похідних знань в інноваційній манері. При цьому “три представництва” не просто вказували на інноваційний характер правління КПК, а вказували на саму інноваційну суть Компартії Китаю у визначенні Цзян Цземіня. Як зазначає більшість дослідників, насправді КПК ніколи не дотримувалась марксистсько-ленінської інтерпретації комунізму, що можна бачити і в теорії Цзян Цземіня, і в його наступника Ху Цзіньтао.

Боротьба Ху Цзіньтао проти нерівності: мобілізація і єдність суспільства

У середині 2001 року було піддано критиці центральне положення теорії “трьох представництв” Цзян Цземіня щодо екстраполяції поняття “робітничий клас” шляхом включення до нових капіталістів. Перед КПК постало завдання контролю капіталістів з метою управління економічним розвитком та запобігання соціальної поляризації. Крім того, було відзначено, що в теорії “трьох представництв” нове визначення “загального інтересу” перейшло межі “правильного” ідеологічного дискурсу і тим самим поставлена під загрозу політична легітимність КПК. Нерівність

стала однією з найголовніших проблем у період правління Ху Цзіньтао, що відповідно визначило характер ідеологічних кампаній. 5 грудня 2002 року, всього через кілька днів після вступу на посаду генерального секретаря, Ху Цзіньтао у своєму виступі нагадав присутнім членам партії, а також широкій громадськості, до якої він звертався, що необхідно обстоювати дух простого життя і важкої боротьби, а також залишатися скромними, розумними, не бути зарозумілими і метушливими [Fewsmith 2008, 243]. 1 липня 2003 року Ху Цзіньтао у своєму зверненні до китайського народу сказав про необхідність створення партії, яка служить інтересам народу, і при цьому вжив фразу “приймаючи людей як центр” (为人有本, *wéirén yǒu běn*), що виявилася ключовою для ідеології соціально-економічного розвитку Китаю [Fewsmith 2008, 251–252]. Найважливішими в ідеології періоду Ху Цзіньтао були концепції “наукового розвитку” і “гармонійного суспільства”, що стало доповненням до загальної концепції побудови “соціалізму з китайською специфікою”. Ху Цзіньтао зробив три визначальні заяви про ключові ідеологічні установки у своєму виступі на заході, присвяченому 85-й річниці заснування КПК, 30 червня 2006 року, на з’їзді партії в жовтні 2007 року, а також під час святкування 30-річчя “реформ і відкритості” [Yan Xuetong 2011].

У цих документах зазначалося, що люди є головною рушійною силою історичного процесу. З початку 1970-х років КПК зіткнулася із суперечностями між повсякденним зростанням матеріальних і культурних потреб у суспільстві, з одного боку, і відсталістю виробничих потужностей Китаю – з другого. Політика “реформ і відкритості” була спрямована на вирішення цих суперечностей. Зазначалося, що КПК є гарантом наукового прогресу і при цьому головна функція науки розуміється як емпірична істина, яка допомагає соціальному розвитку. Але для досягнення стійкого розвитку і переходу до наукового розвитку гармонійного суспільства необхідно побудувати “нове соціалістичне село” (社会主义新农村, *shèhuì zhūyì xīn nóngcūn*), а КПК необхідно розглядати як партію, яка найкращим чином представляє інтереси народу. На думку китайських партійних лідерів, *прогресивність* (先进性, *xiānjìnxìng*) є сутністю марксистської партії, тому прихильність КПК є основою для стабільного розвитку країни. Це, безумовно, є продовженням проекту з будівництва нового Китаю, розпочатого в 1949 році. Ху Цзіньтао на XVII з’їзді КПК 15 жовтня 2007 року заявив, що країна пройшла надзвичайний період, а далі був узятий курс на побудову середньоозаможеного суспільства, під чим розумілися зростання економіки, продовження політики “реформ і відкритості”, значне підвищення рівня життя, вдосконалення демократії і правової системи, всебічний соціальний розвиток. При цьому позиція Ху Цзіньтао і його прихильників була піддана критиці з боку лівих (左派, *zuǒpài*), які висловили занепокоєння щодо правильності прийняття західних ідей і ринкової моделі. До того ж у цей час багато хто почав апелювати до давньокитайських цінностей, що перш за все стосується філософської спадщини Конфуція та Мен-цзи.

Відповіддю на критику стало твердження Ху Цзіньтао про те, що теорія “соціалізму з китайською специфікою” є найважливішим останнім досягненням китайського марксизму, найдорожчим багатством партії й основою для всього китайського народу. До того ж він зазначив, що необхідно боротися за єдність для подальшого критичного здійснення процесу реформ у Китаї під спільним керівництвом партії і народу, а марксизм є вираженням волі народу [六个 “为什么” 2009, 9–11]. Поєднання соціалізму з принципами ринкової економіки було оголошено одним з найбільших ідеологічних і політичних успіхів “марксизму з китайською специфікою”. Новий етап розвитку Китаю пов’язувався з проведенням політичної реформи на чолі з Комуністичною партією: “Народна демократія є джерелом життєвої сили соціалізму... без демократії немає соціалізму і не може бути ніякої соціалістичної модернізації” [六个 “为什么” 2009, 13]. При цьому мова йде не про використання

західних моделей, а про створення більш збалансованого і стабільного суспільства справедливості. З твердження, що без стабільності нічого не можна досягти, було зроблено висновок, що партії необхідна *однодумність*, а мета партії – побудова багатой, демократичної, цивілізованої, гармонійної, сучасної соціалістичної країни [六个“为什么” 2009, 18–21]. Таким чином, зміни в ідеологічній сфері були спрямовані на усунення можливих розбіжностей у суспільстві, що повинно було повністю усунути наслідки маоїстського періоду і запобігти можливим загрозам стабільності китайської держави. У цьому разі знову йдеться про історичну керівну місію КПК, що на цьому етапі спрямована на створення комбінованої моделі суспільства, яке поєднує в собі ліберальні і традиційні норми соціального управління. Необхідною умовою здійснення соціальних перетворень визначаються ідеологічні інновації, але при цьому вони ґрунтуються на ортодоксальному наборі конфуціансько-комуністичних уявлень про державне управління та легітимність. Найяскравішим прикладом використання традиційних цінностей є концепція “гармонійного суспільства”, для створення якого використовуються міські ком’юніті (社区, *shèqū*), в яких квазіавтономні соціальні гравці (представники освіченого і багатого середнього класу) кооптовані партією як “добродійні громадяни” для посилення своєї влади і консолідації легітимності. При цьому активізація конфуціанських цінностей, норм і обов’язків відіграє вирішальну роль у новому дискурсі соціального управління [Sigley 2004, 557–575].

“Консервативна” революція Сі Цзіньпіна

Цзян Цземін і Ху Цзіньтао були не революціонерами, а бюрократами і менеджерами реформ Ден Сяопіна. У китайській інтерпретації в понятті “революція” (革命, *gémìng*) завжди робився сильний акцент на політичній теорії та ідеології, бо це була боротьба не тільки проти напівфеодальної та напівімперської політичної реальності після падіння династії Цін, а й ідеологічна боротьба проти старого мислення і соціальних норм на шляху побудови сучасного суспільства. Протягом перших тридцяти років після заснування Китайської Народної Республіки КПК не вдалося побудувати соціалізм, а в наступні роки відбувалося створення матеріальної бази, необхідної для побудови соціалізму. Після приходу до влади у 2012 році Сі Цзіньпін сформулював завдання відродження ідеологічної боротьби для здійснення модернізації на основі соціалістичних цінностей. Більшість західних вчених і політиків, як правило, розглядають цю мету як звичайний приклад політичної пропаганди, бо лідери КПК не можуть бути ідеалістами після негативного прикладу Радянського Союзу. Однак при детальному розгляді ситуація виявляється не такою простою. Спочатку політичні ідеї нового лідера Китаю являли собою таємницю з огляду на специфіку функціонування величезної бюрократичної машини КПК, проте поступово почала вимальовуватися конфігурація нової політичної реальності Китаю. Після економічної кризи 2008 року успіх “китайської моделі”, яка багато в чому ґрунтується на державному управлінні, і невдачі західної економіки визначили подальші події в ідеологічній сфері. Поєднання націоналізму, етатизму та авторитаризму лягло в основу неотрадиціоналістської концепції Сі Цзіньпіна, яка дістала назву “китайська мрія” (中国 梦, *zhōngguó mèng*) [Кіктенко 2015, 106–114].

Уже перші роки правління Сі Цзіньпіна показали, що розвиток Китаю більш насичений подіями і цікавіший, ніж очікувалося: відбулося переформатування керівництва КПК, уряду й армії; проводиться найбільша з часу закінчення культурної революції антикорупційна кампанія; вживаються жорсткі заходи в зовнішній політиці щодо країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, включно зі Сполученими Штатами. Сі Цзіньпін законсервував політичні та інституційні реформи своїх попередників, виступив проти універсальних цінностей і глобальних норм і, як великий

шанувальник Мао Цзедун (висловив думку, що тридцять років маоїзму і тридцять років реформ однаково важливі для розвитку КНР), істотно посилив ідеологічний контроль у різних сферах суспільного життя. На XVIII з'їзді КПК відбулася відмова від багатьох аксіом державного управління, сформульованих Ден Сяопіном, що, безумовно, стало знаковим і поворотним моментом у розвитку країни. Так, Сі Цзіньпін посилив свою особисту владу шляхом створення нових державних інститутів, які здійснюють контроль над всім партійно-державно-військовим апаратом. Теорії і практиці колективного керівництва було завдано нищівного удару – повернення до ленінських і маоїстських принципів партійного керівництва прямо суперечить принципу поділу функцій між партією та урядом (党政分开, *dǎngzhèng fēnkāi*), сформульованому і введеному в практику Ден Сяопіном [Lam 2014]. Сі Цзіньпін став першим вищим керівником країни з часів культурної революції, який однаково увагу приділяє економіці та ідеології: прагнення до політикоректної ідеології (意识形态, *yìshí xíngtài*) і відповідних цілей так само важливе, як і нарощування економіки. Новий глава також вимагає відмови від тих аспектів економічного розвитку, які негативно впливають на статус КПК. Це прямо суперечить прагматизму реформ Ден Сяопіна для виправдання нетрадиційної політики, що, зокрема, стосувалося значної частини економіки. Крім того, Сі Цзіньпін відродив маоїстську теорію “лінія мас”, що може бути використано з різною метою – від посилення ролі партії до примушення широких мас населення до політичної активності, що в цілому є концептуальною протиотрутою розвитку громадянського суспільства.

У цей час вирішальним фактором для підтримки легітимності КПК є ідеологічні реформи, спрямовані на підтримку соціальної стабільності, сприяння позитивному сприйняттю реформ і здійснення кадрової модернізації партії: 1) тільки правління компартії забезпечить успішний розвиток капіталізму; 2) тільки правління атеїстичної компартії гарантує справжню свободу релігії; 3) тільки збереження влади компартії гарантує, що китайське суспільство, як і раніше, буде спиратися на консервативні конфуціанські цінності (соціальна гармонія, патріотизм, моральний порядок). Тобто, на думку китайського керівництва, без стабілізуючої ролі влади компартії капіталістичний розвиток призведе до хаосу і заворушень, боротьба між релігійними течіями дестабілізує суспільство, розгнуданий гедоністичний індивідуалізм знищить соціальну гармонію. Головним ворогом визначається не капіталізм як такий, а західні “універсальні цінності”, що ретранслюються в Китай за допомогою вільних інформаційних потоків.

ЛІТЕРАТУРА

Кіктенко В. О. “Китайська мрія” як теорія нового етапу модернізації КНР // *Східний світ*, 2015, № 3.

Мао Цзедун. К вопросу о методах руководства // *Маоистская библиотека*, 1943. – http://library.maoism.ru/on_methods_of_leadership.htm

Мао Цзедун. К вопросу о правильном разрешении противоречий внутри народа // *Маоистская библиотека*, 1957. – http://library.maoism.ru/on_the_correct_handling.htm

Мао Цзедун. Относительно практики. О связи познания и практики – связи знания и действия // *Маоистская библиотека*, 1937. – http://library.maoism.ru/on_practice.htm

Мао Цзедун. Относительно противоречия // *Маоистская библиотека*, 1937a. – http://library.maoism.ru/on_contradiction.htm

Россман В. И. Китайский капитализм // *Вестник Европы*, 2004–2005, № 12–14.

Фуко М. *Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы*. Москва, 1999.

Dirlik A. Mao Zedong and “Chinese Marxism” // *Marxism Beyond Marxism*. London, 1996.

Eagleton Terry. *Ideology: An Introduction*. London, 2007.

Fewsmith J. *China Since Tiananmen*. Cambridge, 2008.

Full text of Hu Jintao's report at 17th Party Congress // **Xinhua**, 24.10.2007. – http://news.xinhuanet.com/english/2007-10/24/content_6938749.htm

Garver J. **Foreign Relations of the People's Republic of China**. Englewood Cliffs, NJ, 1993.

Hook S. **From Hegel to Marx**. Ann Arbor, 1962.

Jie Li. The cultural psychology and historical reasons of Mao phenomenon // **Modern China Studies**, 2004.

John W. Garver. **Foreign Relations of the People's Republic of China**. Englewood Cliffs, NJ, 1993.

Kang Liu. **Globalization and Cultural Trends in China**. Honolulu, HI, 2004.

Ko Sung-bin. China's pragmatism as a grand national development strategy: historical legacy and evolution // **Issue & Studies**. Vol. 37, № 6. 2001.

Lam W. New high-level groups threaten line between party and government // **China Brief**, Vol. 14, № 7. April 9, 2014. – http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42208&cHash=a7e66f0ec500912c9ef74e2efd391fdb

Lin Gang. Ideology and Political Institutions for a New Era // **China after Jiang**. Washington, D.C., 2003.

Mancall M. **China at the Center: 300 Years of Foreign Policy**. New York, 1984.

Mao Tsetung. **Selected Works of Mao Tse-tung**. Vol. 3. Peking, 1965.

Qiang Hongying. Multilateralism in Chinese Foreign Policy: The Limits of Socialization // **China's International Relations in the 21st Century: Dynamics of Paradigm Shifts**. Lanham, MD, 2000.

Sigley G. Liberal Despotism: Population Planning, Subjectivity, and Government in Contemporary China // **Alternatives**, 2004, № 29.

Su Xiaobo. Revolution and Reform: The Role of Ideology and Hegemony in Chinese Politics // **Journal of Contemporary China**. Vol. 20, № 69. 2011.

Wang J. C. F. **Contemporary Chinese Politics: An Introduction**. Englewood Cliffs, London, 1980.

What is the Three Represents // **China.org.cn**. – <http://www.china.org.cn/english/zhuanti/3represents/68735.htm>

Yan Xuetong. **Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power**. Princeton, NJ, 2011.

Zhang Yongjin. **China's International Society Since 1949**. London, 1988.

Zhao Quan John. One Country Two Systems and One Country Two Parties: PRC-Taiwan Unification // **Pacific Review**. Vol. 2, № 4. 1989.

六个“为什么”。北京，2009.